

Les danses a les terres del Palància

Eduard Caballer Baquero
Grup de danses de Morvedre

1. Introducció

El present treball escrit, no és un treball definitiu. Preten ser una aproximació a les distintes formes de manifestació de les danses i balls de carrer valencianes, a les comarques per les que transcorre el riu Palància. Es a dir, la comarca de l'Alt Palància (pertanyent a la província de Castelló) i el Camp de Morvedre (pertanyent a la província de València). El treball, a més, no preten ser un treball científic amb metodologia; sinó una relació d'observacions i la reflexió d'un ballador amb la suficient experiència, que n'hi ha per a atrevir-se a emetre una sèrie d'opinions al respecte.

2. Les danses i els balls de carrer

Les danses i balls de carrer, des del punt de vista contextual i coreogràfic, pertanyen (segons F. Pardo,) al grup corresponent a la música tradicional profana, juntament amb els balls de carrer i els balls acíclics. Per un altra banda, les danses rituals i processonals queden situades al grup corresponent de la música tradicional religiosa. No obstant, les danses i balls de carrer, també presenten un ritual molt determinat, que varia segons els costums del poble; i moltes d'estes manifestacions es realitzen des de fa molts anys (es diu que el seu oríge es profà) dins les festes patronals; es a dir, sempre en advocació a un sant o verge.

Estes característiques, fan de les danses i balls de carrer, una manifestació, que comparteix amb les danses processonals (segons la meua opinió), un caràcter ritual. A més, comparteixen pràcticament, les mateixes diferències front al ball:

- Tenen una finalitat ritual, menys o més, determinada.
- Els balladors i balladores no tenen llibertat de moviments.
- El nombre de balladors no és limitat com les danses processonals, però es requereixen una sèrie de condicions per a eixir a dansar, a més d'un ordre.
- On està vigent, sol ballar-se amb roba tradicional amb una certa homogeneïtat (en les danses processonals estan uniformats, i en els balls no procedeix la indumentària tradicional).
- Es celebra en els carrers o places i en dies concrets, al llarg dels anys.
- S'interpreten amb dolçaina i tabalet (excepte on s'ha imposat la banda de música).

El ritual va canviant o desapareixent al llarg del temps. Per exemple, la foguera que allumena la plaça, abans no formava part del ritual, i ara sí. Hi han danses que quasi han perdut tot el seu ritual i d'altres sols es tenen les referències escrites i orals. Per tant també cal assenyalar la dificultat de restauració i recuperació de moltes d'estes danses (sobretot, pel que fa al ball). No obstant tot açò, la vigència de les danses de carrer valencianes és, en general, major del que cabria esperar en els temps actuals. Els balls acíclics tradicionals, per contra i donat el seu caràcter lúdic, estan en perill de desaparició, gràcies a les modes i els gustos majoritaris actuals. Fins i tot, en algunes poblacions (Gàtova, Algimia d'Almonacid,...), el ball adquireix una certa ritualitat i característiques pròpies de les danses, segurament provocat pel desig de conservació per formar part de la identitat del poble.

Podríem dir que el manteniment del ritual, és sinònim de conservació de les danses i balls de carrer. Desgraciadament, hi han moltes danses que no mantenen algunes de les característiques abans esmentades i estan en continua regressió. Si a més, afegim una accelerada transformació en aquests casos, el panorama de futur de moltes danses i balls de carrer no està garantit.

3. El ball de plaça

Les danses i balls de carrer, prenen distintes denominacions segons zones, i fins i tot, poblacions. Açò dona lloc a la confusió entre danses i balls, però totes aquestes manifestacions comparteixen les característiques ja relacionades.

Així en les comarques del Palància, trobem les danses amb les següents denominacions: ball de plaça, ball de l'arenilla, “las bailas” i “baile del tederó”. A més, existeix, més o menys, una estructura general de les danses a l'Alt Palància i Camp de Morvedre. El nom de ball de l'arenilla fa referència a una de les parts de les danses. “Las bailas” és un nom d'orige similar al de “dansaes”. El “baile del tederó” fa referència a l'element il·luminador que es col·locava al mig de la plaça. Per a la meua opinió, el nom de ball de plaça, per a aquesta estructura general, és el més idoni, ja que tots els exemples de danses esmentats es ballen a les places dels pobles.

La presència de dolçainers a les distintes zones del riu Palància durant tot el final del segle XIX, com el segle XX, fa que s'interpreten amb dolçaina i tabal. Aquests instruments son els que acompanyaven totes les danses de la comunitat antigament. En altres comarques, on les circumstàncies de presència de dolçainers no han segut les mateixes, si s'han mantés les danses, han segut substituïts per la banda de música local. Fins i tot, hi han poblacions on no han deixat d'haver-hi dolçainers, però el seu lloc l'agafat la banda de música (Biar, Callosa d'Ensarrià,...).

Dolçainers afamats a aquesta zona, durant el segle XX, han segut: los leones d'Almedijar, Pedro Alonso d'Algimia d'Alfara, Miguel Gaspar de Faura i Pasqual Escobar de Quart de les Valls, entre altres. De tots ells ens han arribat part de les melodies que utilitzaven per als balls de plaça. D'eixa manera, i tenint en compte el que ens ha arribat al dia d'avui, podem traure una sèrie de conclusions al respecte de l'estructura de la danses:

- El ball de plaça consta d'una entrada, una sèrie de jotes i una rodà final anomenat “arenilla”. Aquesta estructura completa es realitzava varies voltes (al menys dos).
- La disposició de les parelles en la plaça era la d'un rotgle al voltant de la foguera o focus d'il·luminació. O bé en comitiva, rodant la plaça com la majoria de danses, o bé, amb la mateixa disposició del ball solt de la seguidilla, jota i fandango, que permet el canvi de parella. Possiblement, l'última podria haver segut influenciada per la popularitat i vigència del ball a l'Alt Palància, ja que no es gens habitual el canvi de parella en les danses.
- En tota l'estructura és veu clarament l'influència de la jota, que pot haver relegat algun altre tipus de moviment, com la dansa plana i les cadenes que podrien haver-se ballat antigament.
- Durant tot el ball de plaça, menys a l'arenilla, es manté un ritme de tabal de danses, un poc ja desvirtuat a la zona interior, però que encara es balla a la zona costera i a l'únic exemple vigent de danses a la zona.

4. Els balls de plaça a les comarques de l'Alt Palància i Camp de Morvedre

Com ja he comentat abans, tan sols s'ha conservat (i no fàcilment) a una única població en la zona referida al treball, a Canet d'En Berenguer. Açò fa que dels altres exemples, sols tinguem a l'abast, algun vestigi (partitura, part, coreografia,...) que ens ajuda a aproximar-nos a com era el ball de plaça quan estava vigent. A continuació, farem un repàs dels diferents elements que ens han arribat als nostres dies.

- **“Las bailas” d'Almedijar.** Es el poble on s'ha pogut mantindre fins poc el ball, gràcies a la presència de la família de los leones (i tota la seua saga de dolçainers). Actualment ja no viu ningú d'ells, per tant seria difícil obtindre més informació. No obstant, l'estructura del ball va estar replegada pels grups Almagran i Aldarull, de Segorbe i València, respectivament. Posteriorment ha format part del repertori d'alguns grups de danses. No estaria mal, revisar alguns moviments amb la gent major del poble per tal d'aproximar-se més al ball i el seu context, per a una possible recuperació.
- **El “baile del tederó” de Segorbe.** Tal i com ens ha arribat als repertoris dels grups de danses, presenta una estructura i coreografia molt estranya per a un ball de plaça. Seria mes pròpia per a un ball de cintes, com així ho suggerix la melodia (pareguda a la melodia del ball de cintes de Titaguas). Per contra, el nòm del ball si fa referència a un element del ball de plaça. Esta melodia va ser proporcionada i gravada per Fernando del Rosario a la Fonoteca de Materials dels Tallers de Música Popular de la Conselleria de Cultura, en els volums dedicats a l'Alt Palància, juntament amb un “baile de cintas” també de Segorbe (aquesta té una melodia de jota amb tornada, molt semblant a les que s'executen als balls de plaça). Pense que possiblement existisca una confusió al respecte.

- **L'arenilla de Sot de Ferrer.** Aquesta última part del ball de plaça, apareix també gravada per músics de banda a la fonoteca de materials de la Conselleria. Al poble ja no es fa, però crec que no seria difícil traure més informació del ball i la música per intentar restaurar-lo.
- **Ball de l'arenilla d'Algar de Palància.** Es va fer l'última vegada a principis dels 70 i en aquella ocasió encara va ésser interpretat per Los Leones d'Almedíjar. Es realitzava una vesprada durant les festes de bous i també en les festes de setembre. El ball es repetia dues voltes i les evolucions eren pròpies de la jota, molt senzilles. El ritme del tabal es semblant al de les danses però es balla amb valseig. El ball, el va aprendre i divulgar el grup de danses de Morvedre a partir d'una pel·lícula en Super 8 dels últims balladors al poble. La música ens la va proporcionar José Ramón Soriano, mestre d'Algimia d'Alfara que la va gravar a Algar una de les últimes voltes que s'interpretava. La música, com que la tocaven Los Leones, es coincident amb “las bailas”. Posteriorment també es va gravar a la fonoteca de materials.
- **L'arenilla d'Alfara d'Algimia.** Sols ens apareix la cançó de l'arenilla editada en una partitura en el “Cancionero musical de la provincia de Valencia” de Salvador Seguí, editat en 1980 per la Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València. Segons José Ramón, aquest ball de l'arenilla, era el mateix que es feia a Algar de Palància.
- **L'arenilla d'Algimia d'Alfara.** En el llibre de Fermín Pardo, es fa referència a una col·lecció de partitures de José Rodrigo Benloch, on apareix la partitura de l'arenilla d'Algimia. Encara no he pogut consultar este document, que seria aclaridor a si es tractava d'unes melodies distintes a les dels pobles del costat, al tindre dolçainers propis (Pedro Alonso).
- **Ball de plaça de Quart de les Valls.** La partitura va estar arreplegada pel Pare Baixauli (Mariano Baixauli Viguer, 1861-1923) a la seua col·lecció, publicada en el cançoner provincial de Salvador Seguí. Possiblement, aquesta partitura va ser comunicada (juntament amb una cercavila, de la mateixa col·lecció) pel dolçainer de Quart Pasqual Escobar, a finals del segle XIX. L'estructura musical es la mateixa que el ball de l'arenilla d'Algar i “las bailas” d'Almedíjar. El ritme escrit a la partitura, no correspon als mateixos exemples dels altres pobles del Camp de Morvedre.
- **Ball de plaça de Faura.** Musicalment presenta tota l'estructura completa dels balls de plaça. La partitura apareix al cançoner provincial de Salvador Seguí. La música fou gravada pel dolçainer Joan Blasco en el seu primer treball discogràfic “La dolçaina”. Es deixa de ballar a la plaça del poble abans de la guerra civil espanyola. Va ésser als anys 50, una veïna de Faura molt entrada en edat, Dolores Salvador Vila “la voluntària”, la que el va transmetre a la Secció Femenina provincial, que el va muntar per als concursos que organitzaven. Eixa coreografia és la que ha arribat als nostres dies. Cal dir que el seu ball es massa complicat per a ésser un ball de plaça popular i està molt preparat per a l'espectacle, però desgraciadament, no queda ningú que el pugui fer, per tornar a restaurar-lo. Cal ressaltar, que sempre s'ha comentat que entre el ball de plaça de Faura i el de Canet, es

muntaren els dos. Joan Blasco es el que ha ajudat a mantindre les músiques dels dos balls de plaça.

- **Ball de plaça de Canet d'En Berenguer.** A l'actualitat ens ha arribat una estructura que consta de: una cridada al ball, valseig i jotes. Aquestes dos últimes es repeteixen mentre queda llenya que cremar a la foguera que se situa al mig de la plaça del poble. Vegem que ací no apareix l'arenilla, que antigament hauria d'estar (no hem tingut referències, però sembla raonable).

Es celebra el dia 9 de setembre en les festes patronals de la Mare de Deu contra les Febres, cap a les nou de la nit. El ritual es conserva i és el següent: els clavaris, vestits amb la roba tradicional (generalment saragüells), enceten la dansa amb la seua balladora. Porten en la mà una vara adornada amb flors (anomenada ram) de dos metres aproximadament, que utilitzen una volta encetat el ball per a traure a totes les balladores a la plaça (es tria a la balladora a traure, amb un toc del ram al cap). En acabar-se el ball de plaça, els dolçainers tornen a tocar la melodia de l'inici, i la major part dels veïns canten amb la següent cançó:

*Les xiquetes de Canet,
no eixiran més a ballar.
Aixina s'empenyen
l'alcalde, el jutge i l'aguacil.
No eixiran més a ballar,
si no els donen un conill.*

Els dolçainers que tradicionalment, han tocat a Canet han vingut de fora del poble (al menys al segle XX) i no hem tingut referències de cap dolçainer de Canet; sols d'un tabaleter. Ens han parlat dels moneros de Faura, Miguel Gaspar Sanchis va esser l'últim d'ells, que toca fins als anys 60. Posteriorment, sigué Pasqual Joan, de Vila-Real, el que vingué a Canet durant 15 anys, deixant molt bon record. Joan Blasco, de València, es va vore relacionat amb la interpretació del ball als concursos de Secció Femenina. Guillermo Camarelles, de Faura, anà durant 2 ó 3 anys; i ara som els germans Caballer els que ens fem càrrec des de fa ja 22 anys. També gravarem el ball de plaça, a la Fonoteca de materials de la Conselleria de Cultura.

Com hem vist el ritual, a Canet, es conserva; però no la qualitat de les evolucions del ball. Caldria tornar a restaurar-lo, ja que apareixen partitures i referències orals, que fan qüestionar-se l'actual estructura de la dansa.

5. Conclusions

Com hem vist al llarg del treball, hi ha una clara estructura del ball de plaça a les comarques banyades pel riu Palància, però queda molts dubtes que amb el temps haurem d'aclarir. Es a dir: cal revisar les fonts d'informació, per si encara poguérem fer una restauració més racionalitzada; cal estudiar la possible existència d'una cadena en l'eixida de balladors; cal esbrinar que hi ha passat amb el ritme de danses; i d'altres eines comentades en aquestes pàgines. Com que la nostra tasca, es la de *l'amateur*, a vore si

en el temps podem anar estudiant el que encara ens queda per fer, i seguir l'exemple de la restauració del ball de plaça, que ha realitzat el grup El Raval de Vila-Real a la seua ciutat.

6. Fonts consultades

- BLASCO, Joan. La dolçaina. EDIGSA. 1980.
- PARDO, Fermín/JESUS-MARIA, José A. La música popular en la tradició valenciana. IVM.
- SEGUÍ, Salvador. Cancionero musical de la provincia de Valencia. Institució Alfons el Magnànim. Diputació de València. 1980.
- TALLERS DE MÚSICA POPULAR. Fonoteca de materials. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.